

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

**з теми: «ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ЕКОЛОГІЧНІЙ СТЕЖИНІ»**

Виконала: студентка II курсу,
групи DOb1-M17
спеціальності 012 Дошкільна освіта
з додатковою спеціальністю
013 Початкова освіта
(денна форма навчання)
Гнатюк Ольга Володимирівна

Керівник:
Бабюк Т. Й.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:
Казанішена Н. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	9
1.1 Аналіз досліджуваної проблеми у педагогічній науці.....	9
1.2 Дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників у освітньо-виховному процесі закладів дошкільної освіти.....	15
1.3 Екологічна стежина як засіб формування екологічної культури дітей дошкільного віку.....	27
1.4 Стан роботи з організації дослідницько-експериментальної діяльності на екологічній стежині в практиці роботи сучасних закладів дошкільної освіти	31
РОЗДІЛ 2 ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ЗА УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У ПРИРОДІ.....	36
2.1 Система роботи з екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку.....	36
2.2 Методичні рекомендації щодо підготовки та проведення експериментів у природі.....	65
2.3 Порівняльний аналіз рівнів пізнавального розвитку старших дошкільників у дослідницько-експериментальній діяльності.....	89
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95
ДОДАТКИ.....	101

Вступ

Актуальність дослідження. Загальновідомо, що у дітей перших семи років життя мислення є наочно-дієвим і наочно-образним. Отже, педагогічний процес в закладі дошкільної освіти повинен будуватися переважно із застосуванням наочних і практичних методів навчання. Особливо важливо дотримуватись цього принципу наочності при здійсненні природничо-наукової та екологічної освіти. Для того, щоб педагогічний процес був ефективним, в роботі з дітьми необхідно приділяти велику увагу проведенню спостережень, дослідів та експериментів з об'єктами живої та неживої природи.

Дитина від народження відкрита для сприймання навколишнього світу, її інтерес до природи, бажання її пізнати безмежні. Головною умовою реалізації завдань екологічного виховання є створення еколого-розвивального предметного середовища, що сприяє формуванню в дошкільників екологічної вихованості, передбачає набуття уявлень про самоцінність та неповторність компонентів природи, прояв гуманних почуттів до живих істот, оволодіння початковими вміннями відчувати красу та милуватися нею, виважено поводитися в довіллі, знати правила безпечної поведінки у природі. У педагогічній практиці не приділяється достатньо уваги вихованню позитивного емоційного ставлення до об'єктів і явищ природи. Під час спостережень увага дітей упереваж акцентується на знаннях, які потрібно засвоїти. Дорослий більше уваги приділяє інформації про рослини чи тварин, стримуючи емоційні прояви дітей. Проте малюкам важко зосередитися на мові дорослого, адже вони сприймають образ у цілому, і не в змозі замислюватися над будовою чи функцією органа [3, с. 7].

Негативно впливає на формування емоційного ставлення і розбіжність в словах та діях дорослих. Демонструючи перед дітьми позитивне ставлення до окремих об'єктів і явищ під час короткочасних спілкувань, дорослі не завжди дотримуються його в своїх діях. Помічаючи такі протиріччя, діти не

залишаються байдужими. Саме поведінка дорослих здебільше впливає на формування ставлення дітей до природи.

Недооцінювання значення розвитку емоційно-почуттєвої сфери дітей, брак чи обмаль позитивних прикладів для наслідування, а також інші помилки освітньо-виховного процесу призводять до того, що в чотири-п'ятирічних дітей формується неадекватне ставлення до окремих рослин і тварин [57, с. 18]. Успішність засвоєння дітьми науково достовірних уявлень і знань про природу, які в подальшому створять підґрунтя для опанування системних знань в обсязі конкретних наук природничого циклу, забезпечується сприйнятливістю періоду дошкільного дитинства: пластичність нервової системи щодо опанування нових знань, набуття вмінь і навичок. Саме тому в оволодінні природничими знаннями, пріоритетною має стати дослідницько-експериментальна діяльність дітей. Вона, на відміну від інших властивих дошкільному дитинству видів діяльності, напрочуд гармонійно інтегрує всю багатогранність не лише теоретичних знань, а й умінь і навичок щодо їх набуття та перенесення в різні сфери життєдіяльності дошкільника.

Вивченням даної проблеми займалися видатні педагоги минулого: В. Духнович, К. Ушинський, В. Сухомлинський. І в наш час багато науковців та педагогів-практиків присвятили свої дослідження проблемі екологічного виховання, серед них: Н. Лисенко, Н. Яришева, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Кондратьєва та ін.

Екологічне виховання має на меті не лише озброєння дітей новими екологічними знаннями, а й формування екологічно-компетентної особистості, тобто такої, яка здатна, керуючись здобутими знаннями, сформованими цінностями й досвідом, приймати виважені екологічно-доцільні рішення в життєвих ситуаціях – як у побутових, так і у природному оточенні. Саме ця особистісна характеристика зорієнтовує виховний процес і виступає показником якості сучасної екологічної освіти. Важливо сьогодні, щоб усі дорослі та діти стали на шлях співпраці з природою. Зміст

ознайомлення дошкільників із природою містить широке коло знань, зокрема про природні матеріали, сезонні зміни у природі, різноманітність рослин і тварин. Такий підхід до формування змісту знань про природу, які мають засвоїти діти, необхідний для формування в них системи наукових знань про природу та відповідного ціннісного ставлення до довкілля. Вивчення природи має починатися з того, що безпосередньо оточує дитину, тобто з тих об'єктів і явищ природи, які дитина може спостерігати щодня.

На сьогоднішній день методика організації дослідницько-експериментальної діяльності дітей у природі розроблена неповно. Це зумовлено багатьма причинами: недостатнім теоретичним обґрунтуванням питання, браком методичної літератури. Наслідком є повільне впровадження дитячого експериментування в практику роботи закладів дошкільної освіти. Актуальність проблеми зумовила тему дослідження **„Організація дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників на екологічній стежині”**.

Провідною ідеєю дипломної роботи можна вважати розвиток інтелекту дитини через дослідницько-експериментальну діяльність у природі, використання альтернативних шляхів пошуку інформації, вміння вирішувати нестандартні завдання.

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – методика використання дослідницько-експериментальної діяльності дітей дошкільного віку в процесі роботи на екологічній стежині.

Мета дослідження – полягає у вивченні особливостей екологічного виховання дітей дошкільного віку і механізмів стимулювання цього процесу, у визначенні ролі і місця дослідницько-експериментальної діяльності на екологічній стежині у пізнавальному розвитку й вихованні дошкільників.

Визначена мета дослідження зумовила **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан проблеми в педагогічній теорії та освітній практиці.

2. Окреслити шляхи удосконалення навчально-виховної роботи з формування екологічної культури дітей дошкільного віку.
3. Обґрунтувати основні етапи формування екологічних знань у дітей дошкільного віку.
4. Розробити рекомендації щодо створення екологічних стежинок в закладі дошкільної освіти.
5. Розкрити суть і значення дослідницько-експериментальної діяльності на екологічній стежині у пізнавальному розвитку дитини.
6. Виявити особливості організації спостережень на екологічній стежині.
7. Розробити та експериментально перевірити ефективність використання дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників на екологічній стежині у ході екологічного виховання.

Гіпотеза дослідження – здійснення екологічного виховання дошкільників буде ефективним, якщо в освітньо-виховний процес буде активно включена дослідницько-експериментальна діяльність дітей на екологічній стежині та буде створено відповідне розвивальне середовище.

Методи дослідження

1. Аналіз наукової, методичної літератури, наукових статей, фахових періодичних видань, вивчення передового педагогічного досвіду.
2. Спостереження та аналіз різних видів діяльності дітей, анкетування, індивідуальні бесіди, діагностичні методики.
3. Педагогічний експеримент.
4. Математична обробка отриманих експериментальних даних.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблене методичне забезпечення з питання організації дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників на екологічній стежині може застосовуватися педагогами закладів дошкільної освіти для підвищення ефективності екологічного виховання дітей дошкільного віку на заняттях та під час інших видів життєдіяльності дітей.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження розглядалися й обговорювалися на засіданнях студентського наукового гуртка „Екологічне виховання дітей дошкільного віку”.

За результатами дослідження здійснено доповіді на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (17 – 18 квітня 2018 року, м. Кам’янець-Подільський) (Тема доповіді: «Екологічна стежина як перспективна форма природопізнавальної роботи з дітьми старшого дошкільного і молодшого шкільного віку»), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії педагога з дитиною» (22 – 23 жовтня 2018 року, м. Кам’янець-Подільський) (Тема доповіді: «Формування основ екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку у процесі діяльності на екологічній стежині»), Міжвузівській науково-практичній конференції «Особливості використання навчально-виховних технологій в освітньому процесі» (4 квітня 2018 року, м. Хмельницький) (Тема доповіді: «Дослідницько-експериментальна діяльність дітей на екологічній стежині: методологічний аспект»), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (28 березня 2018 року, м. Кам’янець-Подільський) (Тема доповіді: «Розвиток мовлення дітей у процесі дослідницько-експериментальної діяльності на екологічній стежині»).

Публікації. Основні положення дослідження висвітлені у статті Гладиш О.В. Формування основ екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку у процесі діяльності на екологічній стежині // Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії педагога з дитиною». Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти, управління освіти і

науки Кам'янець-Подільської міської ради ; [відпов. секр. Н.Г. Каньоса]. Київ : Міленіум, 2018. С. 77–79.

Базою дослідження були заклади дошкільної освіти «Зіронька» с. Балківці та «Сонечко» с. Несвоя Чернівецької області. В експерименті брало участь 30 дітей старшого дошкільного віку (15 – експериментальної, та 15 – контрольної групи).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

У дослідженні вивчено проблему екологічного виховання та формування пізнавального розвитку старших дошкільників через експериментально-дослідницьку діяльність, розроблено й апробовано експериментальну методику її реалізації.

1. На основі аналізу психолого-педагогічної, науково-методичної літератури з проблеми визначено теоретичні засади дослідження, які опираються на визначення пізнавального розвитку дитини через експериментально-дослідницьку діяльність. Помітно активізує пізнавальну діяльність дітей залучення їх до проведення дослідів та експериментів. Досліди посилені для дошкільників. Структуру дослідництва складають: постановка проблеми, пошук шляхів її розв'язання та висування гіпотез; вирішення завдання за допомогою практичних дій. Кожний етап потребує мобілізації психічних зусиль особистості, творчого пошуку.

2. Проведений констатувальний експеримент дав змогу чітко окреслити рівні пізнавального розвитку старших дошкільників.

Високий рівень – сформованість у дітей умінь та навичок набуття екологічних знань про довкілля; вміння розрізняти об'єкти живої та неживої природи, виділяти властивості води, її стани; рівень розвитку мовлення, можливість аргументувати власні припущення, міркування; рівень розвитку в дітей словесно-понятійного мислення, вміння узагальнювати, порівнювати, виділяти загальне в низці ознак об'єктів, а також абстрагувати; сформованість у дітей розумових операцій: аналіз, порівняння, зіставлення, синтез; ініціативність, кмітливість, здатність креативно використовувати знання та власний досвід дітей через засвоєння ними еталонів, символів, виконання дій.

Середній рівень – сформованість у дітей обмежених умінь та навичок набуття екологічних знань про довкілля; вміння розрізняти об'єкти живої та неживої природи, виділяти властивості води, її стани; слабкий рівень

розвитку мовлення, складнощі аргументувати власні припущення, міркування; недостатній рівень розвитку в дітей словесно-понятійного мислення; недостатня сформованість у дітей розумових операцій: аналізу, порівняння, зіставлення, синтезу; слабка сформованість навичок елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування, невміння виходити за межі наочної ситуації.

Низький рівень – несформованість у дітей умінь та навичок набуття екологічних знань про довкілля; невміння розрізнати об'єкти живої та неживої природи, виділяти властивості води, її стани; безініціативність у веденні діалогу, слабкий рівень розвитку мовлення, невміння аргументувати власні припущення, міркування; недостатній рівень розвитку в дітей словесно-понятійного мислення; несформованість у дітей розумових операцій: аналізу, порівняння, зіставлення, синтезу; несформованість навичок елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування.

3. Розроблена методика включала чотири взаємопов'язані етапи: Перший етап – підготовка дітей до експериментально-дослідницької діяльності у природі. Другий етап – початок досліду. Він починається із висунування припущень. Третій етап – перебіг досліду та подальший обмін думками. Четвертий етап – заключний, під час якого обговорюють отриманий результат, робляться певні висновки, тобто початкові припущення підтверджуються або спростовуються.

4. На основі дослідження праць науковців та методистів визначено сутність дослідницько-експериментальної діяльності дітей у природі, а саме *дослідницько-експериментальна діяльність* – це організована педагогом діяльність дітей, у якій вони шляхом самостійного відкриття природи, розв'язання проблемних завдань, практично перетворювальних дій одночасно оволодівають новими знаннями, а також уміннями та навичками їх подальшого самостійного набуття.

В результаті дослідно-експериментальної діяльності у дітей формуються елементарні навички дослідницької роботи, виникає посилений інтерес до природи, оптимізується розумова активність, дошкільники опановують знання, які належать до різних явищ існування природного довкілля. Вони проходять тривалий шлях розвитку – від розрізнених, відокремлених, конкретних уявлень, понять і аж до системи законів і закономірностей узагальнюючого характеру. Змістом дослідницько-експериментальної діяльності дитини є предметний світ в усій системі існуючих взаємин.

5. Виходячи з практичного досвіду «екологічну стежину» ми розглядаємо як сукупність природних об'єктів, що знаходяться в умовах свого існування, спеціально підібраних для комплексної реалізації завдань екологічного виховання: набуття уявлень про самоцінність та неповторність компонентів природи, розвиток емоційно-чуттєвої сфери особистості дошкільника в процесі взаємодії з об'єктами природного середовища, виховання гуманних почуттів до живих істот, відчуття краси природного довкілля, формування навичок відповідального та дієвого ставлення до навколишнього природного середовища. Саме на «екологічній стежині» у дошкільників формуються: здатність споглядати і бачити природу, слухати і чути її голос; розуміння самоцінності природи та її компонентів. У процесі взаємодії з об'єктами природного та соціального середовища розвивається емоційно-чуттєва сфера особистості, діти збагачують свій життєвий досвід прикладами позитивної взаємодії з навколишнім світом, а найголовніше вони починають відчувати красу в усьому, що їх оточує. Організація «екологічної стежини» розпочинається з розробки її маршруту та нанесення його на план території дошкільного закладу. Запропоновано ряд екологічних стежок.

6. Виявлено особливості організації дослідів для розвитку екологічного світогляду дошкільника. Зокрема, організовуючи дослідницько-експериментальну діяльність дітей у природі, вихователь повинен забезпечити, щоб кожна дитина активно сприймала об'єкт неживої природи через органи чуття, мала можливість запитати, порівняти свої міркування з

висловлюваннями інших дітей, мала можливість виконати дії, які необхідні їй для адекватного сприйняття нової інформації або елементів нового досвіду. Вимоги щодо організації освітнього процесу дослідницько-експериментальної діяльності під час ознайомлення дітей з явищами та об'єктами природи полягають у

- забезпеченні органічного зв'язку запропонованих даних з практикою (як люди про це дізнались, навіщо це потрібно їм у житті тощо);
- забезпеченні зв'язку змісту інформації з особистою практикою дітей, наявними у них знаннями (хто як думає, хто бачив, хто знає);
- аконічному викладі основних наукових даних про об'єкт природи в обсязі, доступному для дитини даного віку;
- забезпеченні активного сприймання кожною дитиною інформації, максимальної активізації органів чуття (зір, смак, слух, дотик тощо).

7. Прикінцевий етап дослідження засвідчив помітні позитивні кількісні та якісні зрушення рівнів пізнавального розвитку в дітей експериментальної групи. Як свідчать результати дослідження, в експериментальній групі відбулися значні позитивні зрушення щодо рівневої характеристики рівнів пізнавального розвитку в дітей старшого дошкільного віку. Високого рівня пізнавального розвитку досягли 63 % дітей (на констатувальному етапі високий рівень був 35%). На середньому рівні стало 37% дітей (до навчання 50%). На низькому рівні не залишилось дітей.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованих методичних підходів до організації експериментально-дослідницької діяльності у пізнавальному розвитку дітей старшого дошкільного віку. Запропонований зміст роботи для вихователів з дітьми старшого дошкільного віку передбачає чітку мету – формування елементарних екологічних уявлень – першооснови екологічної культури особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев В. Ф. Роль людського фактору у вирішенні екологічної проблеми / У зб. Рациональне природокористування та охорона навколишнього середовища : курс лекцій / В. Ф. Авдеев Б. І. Пирогов, В. С. Непийвода. Київ, 1991. С. 74-95.
2. Активізація розумової діяльності дітей дошкільного віку в процесі навчання. Київ : РУМК, 1990. 24 с.
3. Бабюк Т. Й. Організація дослідницько-експериментальної діяльності дітей у природі. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2011. 64 с.
4. Багер М. Екологічну освіту – змалку // Дошк. виховання. 2009. №6. С. 4-21.
5. Білан О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів : Каменяр, 1996. 124 с.
6. Без природи життя неможливе // Дитячий садок. №25. 26 липня 2004. С. 9.
7. Беленька Г. Пізнання дитиною світу як крок до розуміння його краси // Дитячий садок. №1. 2010. С. 1 – 16.
8. Біла І. М. Вчимо дивитися, бачити й творити // Дошкільне виховання. №4. 2014. С. 14 – 18.
9. Білан О. І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів, 1996. 71 с.
10. Борисов З. Н. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.
11. Бусленко В. Організація еколого-оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі // Дитячий садок. № 45-46. 2004. С. 21 – 23.
12. Вашуленко Т. Екологічні ланцюжки // Дошкільне виховання. № 7. 1997. С. 18 – 20.
13. Веретеннікова С. О. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Київ : Вища школа. 1979. 365 с.

14. Ведмеденко Б. Ф. Експериментальна педагогіка в школі. Чернівці, 1995. 36 с.
15. Взаємодія дитячого садка і сім'ї з питань екологічного виховання // Дитячий садок. № 25-26. 2014. С. 50 – 67.
16. Виноградова И. Ф. Умственное воспитание детей в процессе ознакомления с природой. Москва : Просвещение, 1979. 38 с.
17. Висоцька Є. „Я землі цієї паросток зелений...” // Дошкільне виховання. № 8. 2011. С. 20-21.
18. Виховуємо захисників природи // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 3-4. 2016. С. 14 20.
19. Воробей Г. Є. Екологічне виховання дітей з допомогою казок В. Сухомлинського // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 23. 2005. С. 1-7.
20. Галуза С. Любіть весняну Україну // Палітра педагога. №1. 2005. С. 5-7.
21. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу // Дошкільне виховання. № 10. 2011. С. 8-9 .
22. Глухова Н. Перший крок до природи // Дошкільне виховання. № 3. 2015. С. 12-14.
23. Глухова Н. Стан довкілля – турбота кожного із нас // Дитячий садок. № 25-26. 2014. С. 44 – 49.
24. Гузлова Л. В. Робота на екологічній стежині взимку з дітьми старшого дошкільного віку «Зимова подорож». URL : http://bilopillia-zirochka.sumy.sch.in.ua/navchaljno-vihovnij_proces/storinki_fahivciv/vihovatelj-ekolog_sposterigaye/kaledoskop_pedagogichnih_idej_z_ekologichnogo_vihovannya_doshkiljnikiv/ (дата звернення: 11.04.2018)
25. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років. (наук. кер. Проскура О.В., Кочина Л.П., Кузьменко В.У., Кудикіна Н.В.). К. : Видавництво «Університет», 2010. URL : <https://lib.pedpresa.ua/10786-pidruchnyk-dytyyna-programa-vyhovannya-i-navchannya-ditej-vid-2-do-7-rokiv->

- nauk-ker-proskura-o-v-kochyna-l-p-kuzmenko-v-u-kudykina-n-v.html (дата звернення: 17.05.2018).
26. Досвід екологічного виховання в ДНЗ // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 1-2. 2005. С. 12.
27. Досвід роботи з екологічного виховання дошкільників. Клипка В.Ю. URL :<https://dnz101.jimdo.com/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82/>(дата звернення: 10.02.2018).
28. Дорога в дивосвіт (екологічна стежина, екологічні ігри) // Дитячий садок. – № 37. – 2006 – С. 24.
29. Дивний світ природи (заняття з екологічного виховання) // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 13-14. 2006. С. 34-48.
30. Дяченко Т. Мандруємо екологічного стежиною // Дошкільне виховання. № 5. 2002. С. 28.
31. Екологічна мандрівка // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 11. 2004. С. 14-16.
32. Екологія і довкілля // Дитячий садок. 25-26 липня. 2004 С. 7.
33. Екологія : основи теорії і практики : навчальний посібник / За ред. А. Ф. Потін, В. Г. Медвідь та ін. Львів : „Новий світ – 2000” Магнолія Плюс, 2003. 296 с.
34. Екологія людини : підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. М. Микитюк, О. З. Злотін, В. М. Бровій та ін. Харків : Ранок. 1998. 208 с.
35. Експериментальна діяльність у ДНЗ / Уклад. Л. А. Швайка, І. В. Молодушкіна. Харків : Вид. група ”Основа”, 2009. 192 с.

36. Иванова А. И. Экологические наблюдения и эксперименты в детском саду : Мир растений. Москва : ТЦ Сфера, 2005. 240 с.
37. Калуська Л., Щулькіна Н. Валеологія в дитячому садку та вдома. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 56 с.
38. Кемпа Г. Дітям про сестрицю голубу водицю // Палітра педагога. № 2. 2009. С. 22 - 23.
39. Козакова Б. Формирование обобщенных представлений о некоторых явлениях живой природы // Дошкольное воспитание. 1982. № 12. С.13-18.
40. Крутій К. Л. Світ неживої природи. Програма та методичні рекомендації. 2-е вид. Запоріжжя : ТОВ „ЛПС“ ЛТД, 2002. 36 с.
41. Лисенко Н. В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників // Дитячий садок. 2014. № 25-26. С. 10-44.
42. Лисенко Н. В. Дошкільник і екологія. Київ : РУМК, 1991. 42 с.
43. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дошкільників. Київ : Освіта , 1993. 86 с.
44. Лисенко Н. В. Організація пошуково-дослідницької роботи в дитячому садку. Київ : РУМК, 1990. 48 с.
45. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти : педагог-дошкільник : навчально-методичний посібник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім „Слово“, 2009. 400с.
46. Лучич М. В. Детям о природе. – Москва : Просвещение, 1989. 130 с.
47. Любарова В. У краплині води відбивається всесвіт / В. Любарова, Т. Марковська. Київ : Вид.дім „Шкіл. світ“: Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
48. Мартинюк Н. Вода і люди // Палітра педагога. № 3. 2012. С. 10-13.
49. Мірошниченко О. П. Організація роботи на екологічній стежині. URL : <https://lib.pedpresa.ua/11701-organizatsiya-roboty-na-ekologichnij-stezhyni.html> (дата звернення : 02.09.2018)
50. Мартинюк Н. Вода і люди // Палітра педагога. № 4. 2012. С. 28-30.
51. Ніколаєнко В. М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 207 с.

52. Ознакомление с явлениями неживой природы / В кн. : Содержание и методы умственного воспитания дошкольников / Под ред. Н. Н. Поддьякова. Москва : Педагогика, 1980. С. 246-252.
53. Організація педагогічного процесу в дитячому садку : методичні рекомендації. Київ : УДСО, 1993. 44с.
54. Павлюк С. Ю. Мандруємо екологічною стежиною : методичний посібник з природознавчої роботи в дошкільному навчальному закладі. / С. Ю. Павлюк, Л. С. Русан, Г. І. Колосінська. Вінниця, 2007. С. 70-88.
55. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників : метод. посібник. Київ : Ред. журн. „Дошкільне виховання“, 2002. С. 26-48.
56. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». Київ : Світич, 2010. 144 с.
57. Плохій З. П. Формування у дітей дошкільного віку екологічної культури : (теорет. та метод. аспекти) : монографія. Київ : ДП ”Вид. дім ”Персонал”, 2010. 319 с.
58. Половіна О. Сприймати природу розумом і серцем // Дошкільне виховання. 2006. №11. С. 10-13.
59. Романовська Д. Світ навколо нас – і я його частинка. Еколого-психологічний тренінг // Психолог. № 21. 2006. С. 16-24.
60. Романчук Р. О. Формування первинних екологічних уявлень у дошкільників : метод. збірник перспективного педагогічного досвіду з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2008. 180 с.
61. Савліва П. І. «Екологічна стежина» як форма екологічної освіти дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Хмельницький, 2018. URL : <http://dnz11.dnz.km.ua/uploads/dnz11.dnz.km.ua/files/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%20%D>

[0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D1%83.pdf](#) (дата звернення : 14.06.2018)

62. Синяк К. М. Мораль та екологія // Трибуна. 1995. № 3-4. С. 38.
63. Скребець В. О. Екологічна психологія // Психолог. № 9. 2006. С. 5-7.
64. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. / Вибр. Твори : У 5-ти томах. Т. 3. 303 с.
65. Тарасенко Г. С. Навчаємо пізнавати природу. Харків : Основа, 2008. 208 с.
66. Трохимчик С. В. Екологічна стратегія виживання людства / У зб. : Рациональне природокористування та охорона навколишнього середовища : курс лекцій. Київ, 1991. С. 125-128.
67. Федіна К. Природа – краса і чинник життя // Дошкільне виховання. № 25. 2012. С. 29.
68. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр „Академія”, 2001. С. 276 – 278.
69. Шевцова О. А. Організація пізнавальної діяльності в ДНЗ. Харків : Вид. група „Основа“, 2009. С. 183-295.
70. Шумер Т. Маленькі дослідники // Палітра педагога. № 2. 2016. С. 11-18.
71. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. Київ : Вища школа, 1993. 225 с.
72. Jaetack L. Eco-Early Childhood Education : A New Paradigm of Ealy Childhood Education // Young Children. 2007. Vol. 62. №6. P. 42-45.